

YAXLIT PEDAGOGIK JARAYON.DIDAKTIKA-PEDAGOGIK TA'LIM NAZARIYASI.O'QITISH JARAYONI YAXLIT TIZIM SIFATIDA

*Andijon Davlat Pedagogika Instituti
Akramjonova Diyora Azizbek qizi
Kengasheva Ruxshona Sobirjon qizi*

ANNOTATSIYA:Yaxlit pedagogik jarayon o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining uzviy bog'langan tizimidir. Didaktika esa ta'lim jarayonining qonuniyatlari, tamoyillari va metodlarini o'rganuvchi pedagogika bo'limi bo'lib, o'qitish mazmuni, shakli va usullarini ilmiy asoslaydi. O'qitish jarayoni yaxlit tizim sifatida maqsad, mazmun, metod, vosita va natijaning o'zaro bog'liqligiga tayangan holda ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

ABSTRACT:The holistic pedagogical process represents a unified system of interaction between the teacher and the learner. Didactics is the branch of pedagogy that studies the laws, principles, and methods of education, scientifically defining the content, form, and techniques of teaching. The teaching process as an integrated system relies on the interconnection of goals, content, methods, tools, and outcomes to enhance educational effectiveness.

KALIT SO'ZLAR:yaxlit pedagogik jarayon, didaktika, ta'lim nazariyasi, o'qitish tizimi, metodlar, tamoyillar, ta'lim mazmuni

KEYWORDS:holistic pedagogical process, didactics, theory of education, teaching system, methods, principles, educational content.

Tarbiyachi va tarbiyalanuvchilar o'zaro tashkiliy hamkorlikda faoliyat korsatuvchi barcha korinishdagi maktabgacha tarbiya, orta umumiy talim maktablari, orta maxsus oquv yurtlari, oliy oquv yurtlari, maktabdan tashqari tarbiya muassasalarining o'zaro uzviylikdagi tizimi pedagogik tizim deyiladi.Tizim (mustaqil tushuncha sifatida) o'zaro bog'langan ko'plab elementlar (tarkibiy qismlar) ortasidagi mustahkam birlik va o'zaro yaxlitlikdir. Demak, talim yaxlit tizim sifatida ko'plab o'zaro bog'liq quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi: talim maqsadi, oquv axborotlari, o'qituvchi va o'quvchilarning talimiy faoliyatlari, uning shakllari, pedagogik muloqot vositalari, shuningdek, talim jarayonini boshqarish usullari.Ushbu tizim sharoitida talim va tarbiya maqsadlarini amalga oshiruvchi jarayon pedagogik jarayon deyiladi.

Pedagogik jarayonning rivojlanish dinamikasi uning ichki harakati, tarbiyachi bilan tarbiyalanuvchi ortasidagi o'zaro munosabatlar harakteriga, o'zaro tasir kuchiga bog'liq.Pedagogik jarayonni tashkil etishning o'ziga xosligi: tarbiya obekti bir vaqtning o'zida tarbiya subyekti ham hisoblanadi. O'zaro faollikka asoslangan pedagog va

tarbiyalanuvchi ortasidagi hamkorlik pedagogik ozaro tasir tushunchasini tolaroq aks ettiradi.

Bilimlarni ozlashtirish jarayonining tuzilishi. Oquvchilar oquv idrok etish faoliyatlarini boshqarishga organib olish uchun bilimlarni ozlashtirish jarayoni tuzilishini yaxshi tasavvur etish, oquvchilar tomonidan bilimlarning egallash bosqichlarini bilishi zarur: idrok etish, oquv materialini anglab yetish, mustahkamlash, amaliy faoliyatida bilimlarini qollash.

Birinchi bosqich idrok etish hisoblanadi. Psixologiyadan malumki, idrok etish aniq maqsadga yonaltirilgan anglash jarayoni bolib, u tanlash xususiyatiga ega. Shuning uchun birinchi navbatda oquvchilarga mavzuni, yani, ularning nimani organishlari (masalani qoyish)ni tushuntirib berish kerak. Shu asosida oquv materialini bilan dastlabki tanishish amalga oshiriladi. U haqiqiy mavjud yoki hayoliy predmet, hodisa, vaziyatlarni kuzatish, mumkin bolgan tajribalarni otkazishdan iborat boladi. Birinchi bosqich oquvchi qaysi hodisa va voqealarni, predmetlarni organish haqida yetarlicha tasavvurga ega bolganida va oquv masalasini tushunib yetganda yakunlanadi.

Ikkinchi bosqich oquv materialini anglab yetish. U malumotlarning nazariy jihatlarini ajratib olish va analiz qilishdan iborat. Bunda asosiy mazmunni topish, tushunchani ajratib olish, ularning belgilarini asoslab berish, tushuntirish materialining xususiyatini aniqlab olish, misollar va tushuntiruvchi dalillar toplamini organib chiqish kerak. Bu vaziyatda bilimlar ortasidagi tizimlilik muhim ahamiyatga ega. Unda oquvchi eng asosiy ikkinchi darajali hamda qoshimcha, tushuntiruvchi elementlarni ajratib korsatadi. Oquvchi oquv masalasini yechish usulini tushunsa, bilimlar ortasidagi tizimni tushunib yetsa ushbu bosqich yakunlangan sanaladi.

Uchinchi bosqich eslab qolish va mustahkamlash. Bu bosqich ozlashtirilgan bilimlarini uzoq vaqt davomida saqlab qolishdan iborat. Unda idrok etish faoliyati koproq mashqlar, mustaqil reproduktiv va ijodiy masalalar xususiyatiga ega boladi. Nazariy material, tushuncha, qoida, isbotlar turli xil mashqlarda takrorlanadi. Oqituvchi oquvchilar toshiriqlarni tushunib bajarishlarini kuzatib borishi kerak. Ular matnlarni mexanik kochirib olishlari, topshiriqlarni bajarishlari, qoida va tushunchalarni chuqur anglab yetmay bajarishlari mumkin. Bosqich yakunida oquvchilar nazariy materiallarni biladilar va ulardan mashqlarni bajarish, masalani yechish, teoremani isbotlashda foydalanishni biladilar. Ularda oquv malakalari va konikmalari shakllantirilgan boladi.

Oqituvchi faoliyatini rejalashtirish bosqichi kalendar-tematik yoki darslar rejalarini tuzish bilan yakunlanadi. Rejalar, reja-konspektlar yoki konspektlarni tuzish uchun uzoq, jiddiy ishlash kerak boladi.. Oqituvchi oquvchilarning tayyorliklari darajasi, ularning oquv imkoniyatlari, moddiy baza xolati, shaxsiy (kasbiy) imkoniyatlarini organib chiqishi, oquv materialini mazmunini tanlab olishi, dars olib

borish shakli va metodini oylab chiqishi kerak boladi. Oquvchilar faoliyatini tashkil etish oquvchilar oldiga oquv masalalarini qoyishni va uni bajarish uchun imkoniyatlar yaratishdan iborat boladi. Talim jarayonida oquvchilarning faoliyati. Bilim olish faoliyatning oziga xos korinishi sifatida muayyan tuzilish, rivojlanish va faoliyat qonunfyatlariga ega. Bilim olish borliqni idrok etish, organish, mashq qilish va muayyan tajriba asosida xulq-atvor hamda faoliyat konikma, malakalarining mustahkamlanib, mavjud bilimlarning takomillashib, boyib borish jarayoni hisoblanadi. Bilim olishning muhim komponenti motiv yani, talimiy harakterdagi harakat yoki faoliyatni tashkil etishga nisbatan ragbatni his etish, ehtiyojning yuzaga kelishidir.

Oqishning keyingi komponenti oquv harakatlari (operatsiyalari) sanalib, ular anglangan maqsadga binoan amalga oshiriladi. Oquv harakatlari oquv jarayonini tashkil etishning barcha bosqichlarida namoyon boladi. Harakatlar tashqi (kuzatiladigan) va ichki (kuzatilmaydigan) korinishda bolishi mumkin. Tashqi oquv harakatlariga predmetli harakatlar (yozish, rasm chizish, tajribalar otkazish); perseptiv harakatlar (tinglash, fikrlash, kuzatish, sezish) hamda nutqdan foydalanish kiradi. Ichki (mnemonik, yunonchadan «mnemonikon» eslab qolish madaniyati) harakatlarga materialni eslab qolish, uni tartibga solish va tashkil etish, shuningdek, tasavvur va fikrlash harakatlari (intellektual) kiradi. Har qanday bilimni ozlashtirishda oquvchilardan idrok etish madaniyatiga ega bolish va oquv materialini anglab yetish talab etadi. Pedagogik jarayonda oquvchilar tomonidan ilmiy bilimlarning manosini yetarli darajada tushunmay, faqat tovushlar birligi sifatida qabul qilinishi va yodlab olinishi xavflidir.

Talim jarayoni- malumot mazmuni hamda unga oid faoliyat usullarini oquvchilarning ozlashtirishi uchun oqitish va oqish faoliyatlarining real aloqalashuvi, sababiyatli boglanishi, bir-biriga muvofiqlashuvi asosida talimning aktlar, zvenolar, sikllar shaklida makon va zamonda harakatlanadigan maqsadga muvofiq shirkat faoliyatidir. Talimning asosiy vazifalari shaxsni ilmiy bilimlar, konikma va malakalar bilan qurollantirishdan iborat. Talim inson bilish faoliyatining bir turi sifatida bir necha manoni bildiradi, yani talim oluvchilarda bilim, konikma va malakalar hosil qilish, ularda dunyoqarash, fikr va etiqodlarni shakllantirish hamda ularning qobiliyatlarini ostirishdir.

Talim orqali yosh avlodga insoniyat tajribasi orqali toplangan bilimlar beriladi, zaruriy konikma va malakalar hamda etiqodlar shakllantiriladi. Talim oqituvchi va oquvchilarning birgalikdagi faoliyati bolib, u ikki tomonlama harakterga ega, yani unda ikki tomon oqituvchi va oquvchi faol ishtirok etadi. Oqituvchi aniq maqsadni kozlab, reja va dastur asosida bilim, konikma va malakalarni singdiradi, oquvchi esa uni faol ozlashtirib oladi. Bildirish, bilish murakkab, qiyin, ziddiyatli jarayondir. Bu jarayonda inson psixikasiga tegishli sezgi, idrok tassavvur va tafakkur kabi jarayonlar

faol ishtirok etadi va muhim rol oynaydi. Talim berish, yoshlarga bilim berish, ularda konikma va malakalarni hosil qilish, yani haqiqatlarni ocha olishga qodir bolgan jiddiy mantiqiy tafakkurni tarbiyalashdir.

Oqituvchi, oquvchi va talabalardagi fikrlash jarayonni togri yolga solish uchun amaliyot har qanday bilishning negizidir, degan qoidani hisobga olish zarur. Talimda oqituvchi bilim berish bilan cheklanmaydi, u oquvchilarning fikrlash faoliyatiga ham rahbarlik qiladi, oquvchilarda ishdagi mustaqillik, ijodkorlik qobiliyatlarini ostiradi va shu tariqa organilayotgan narsaning ongli ravishda ozlashtirib olishga erishiladi, materialni idrok qilishlari va tushunib olishlari bilan birga, uni puxta esda saqlab qolishlari togrisida ham gamxorlik qiladi. Didaktikaga talimning mazmunli va jarayonli jihatlarini birgalikda organish xosdir. Amaliyotni qayta tashkil etish va takomillashtirish masalalarini nazarda tutgan holda didaktika talimni faqatgina organish obekti sifatidagina emas, balki ilmiy asoslangan loyihalashtirish obekti sifatida qaraydi.

Didaktika pedagogikaning Nima uchun oqitish kerak, Nimani oqitish kerak, Qanday oqitish kerak, Qanday hajmda oqitish kerak, Kimlarni oqitish kerak, Qayerda oqitish kerak, Nimadan foydalanib oqitish kerak kabi savollariga javob izlaydi.

Umumiy didaktika oz navbatida ayrim fanlarga oid usullar bilan juda mustahkam boglangan bolib, ularga oid malumotlariga tayanib oqitishning umumiy qonuniyatlarini ochib beradi va ayni vaqtda har bir oquv fanini oqitish usullari uchun umumiy asos bolib xizmat qiladi. Didaktika oz oldiga oqitishning oquvchilarni har tomonlama tarbiyalash maqsadlariga javob beruvchi umumiy qonuniyatlarni bilib olish vazifasini qoyadi. Didaktikada talimni tashkil etishning umumiy masalalari, oqitish jarayonining mohiyati, talimning mazmuni, oqitish qonuniyatlari, oqitish tamoyillari, metodlari, uning tashkiliy shakllari yoritiladi.

Oqitish jarayoni pedagogning orgatuvchilik faoliyatini va talim oluvchilarning maxsus tashkil etilgan bilish faoliyatini oz ichiga oladi. Shu orinda bu jarayonlarning tahliliga etibor qarataylik. Talimda oqituvchining boshqaruvchilik roli oz kasbining ijtimoiy asoslaridan kelib chiqib, ajdodlarining boy tajribasini, insoniyatning asrlar davomidagi bilish, mehnat, muloqot, umumiy aloqalar, estetik hamda axloqiy qarashlar jarayonida qolga kiritgan yutuqlarni egallashni shart qilib koyadi.

Didaktika va metodika mustahkam aloqa hamda ozaro bogliqlikda joylashadi. Didaktika oqitishning umumiy qonuniyatlarini organadi. Aniq bir predmetni oqitishning oziga xos xususiyatlari xususiy metodikalarda ishlab chiqiladi. Xususiy didaktika muayyan oquv fanlarini oqitish qonuniyatlari, usullari, vositalari, shakllari va yollarini orgatuvchi metodika (tadris) fanlari ham pedagogika fanlari turkumining asosiy sohalaridan biri bolib hisoblanadi. U umumiy didaktika yutuqlari asosida rivojlanadi va uning nazariy umumlasmalariga asoslangan holdagina takomillashib boradi. Muayyan bir fanga tadbiq etilgan didaktik qonuniyatlar, osha predmetning

umumiy jihatlarini qonunlashtiradi va ularda oqitishning universal jihatlarini namoyon boladi.

Progressiv (pedosentrik) tizim bolaning bilim olishida faoliyatining asosiy rol oynashini e'tirof etadi. Mazkur tizim asosini D.Dyui tizimi, G.Kershteynning mehnat maktabi, V.Lay nazariyalari tashkil etadi.

Zamonaviy didaktik tizim. XX asming 50-yillarida psixolog va pedagog B.Skinner qismlarga bolingan axborotlarni yetkazish, bu jarayonni muntazam nazorat qilish asosida materialni ozlashtirishda samaradorlikka erishish goyasini ilgari suradi. Mazkur goya keyinchalik dasturiy talim deb ataladi. Keyinchalik N.Krauder nazorat natijalariga qarab oquvchiga mustaqil ishlash uchun turli materiallarni taklif etadigan tarmoqlashtirilgan dasturlarni yaratdi.

D.Dyuining nazariy goyalari muammoli talimning asosi bolib qoldi. Bugungi kunda muammoli talim deb nomlanuvchi, ushbu goya oqituvchi rahbarligi ostida muammoli vaziyatni yaratish va ularni hal etishda oquvchilarning faollik va mustaqilliklarini taminlashga erishishni nazarda tutadi. Muammoli talimning vazifasi fan organish jarayonini ragbatlashtirish, oquvchilarda fikrlash, tadqiqotchilik konikmalarini shakllantirishdan iboratdir.

L.V.Zankovning (1901 1977-yillar) rivojlantiruvchi talim konseptsiyasi XX asrning 50-yillarida keng tarqaldi. Uning goyalarini amalga oshirish talim jarayoniga insonparvarlik goyasini singdirish, shaxsni barkamol rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga imkon beradi. Psixolog L.S.Vigotskiy (1896-1934-yillar) tomonidan 30-yillarda ilgari surilgan «Yaqin rivojlanish zonasi» goyasi ham muhim ahamiyatga ega. Unga kora bola kattalar yordamida bilim olib, ozi mustaqil bajara olmagan ishlarni bajara boshlaydi.

Ozbekiston Respublikasining «Talim togrisida»gi Qonunida talim va tarbiyani insonparvarlik, demokratik goyalarga muvofiq tashkil etilishi etirof etilgan. Talimni insonparvarlashtirish talim jarayonida oquvchi shaxsini xurmat qilish, uning shani, obrosi, qadr-qimmatini poymol etmaslik, mavjud istedodini rivojlantirishni nazarda tutadi. Demokratlashtirish esa pedagogik jarayonda rasmiyatchilikka yol qoymaslik, talim dasturlarini tanlashda oquvchilarning fikrlarini inobatga olishni ifodalaydi.

Bilish nazariyasining birligi togrisidagi qoidaga amal qilgan tadqiqotchilar shuni tasdiqlab berdilarki, talim jarayoni bilish jarayonining oziga xos sharoitda sodir boladigan turli-tuman faoliyatlar korinishidir. Oquv jarayonida yangilik yaratish, ixtiro qilish talab qilinmaydi, balki tayyor bilimlarni ijodiy ozlashtirish yolga qoyiladi. Ushbu jarayon zamirida olimlar tomonidan uzoq yillar davomida olib borilgan tadqiqotlar natijalarini tezkor bilish jarayoni yotadi. Bilimlarning juda ko'plab korinishlari oquvchilar tomonidan, bevosita organilmaydi, balki oqituvchi yordamida tezkor bilish yollaridan foydalangan holda amalga oshiriladi.

Haqiqatga etishish ota murakkab dialektik jarayondir. Dialektikasiz bilishning ozi, uning rivojlanishi bolmaydi. Bilishda jarayonlarning bogliqligi, Yani ichki butunlik va ular elementlarining ozaro bogliqligi mavjud. Lekin bilish dialektikasining mohiyati, eng avvalo, uning ichki qarama-qarshiligidadir. Dunyodagi barcha jarayonlar bilish shartlarida, ularning ichki harakatida, oz-ozining harakatida, barcha ziddiyatlarning ozaro bogliqligidadir. Shuningdek, bilish ozgaruvchanlikda, rivojlanishda, uzluksizlikda, sakrovchan, doimo bir korinishdan ikkinchi korinishga otib turishda namoyon boladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Zunnunov A., To'xtaxo'jayev N. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari jamiyati nashriyoti, 2020.
2. Yo'ldoshev J., Hasanboeva O. Pedagogika. – Toshkent: "O'qituvchi", 2019.
3. To'raeva O. Didaktika asoslari. – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2021.
4. Mavlonova R., Rahmonqulova N. Pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: "Ilm ziyo", 2022.
5. Selevko G.K. Sovremennye obrazovatelnye texnologii. – Moskva: "Narodnoe obrazovanie", 2018.
6. Biggs J., Tang C. Teaching for Quality Learning at University. – London: McGraw-Hill Education, 2011.
7. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses. – London: Routledge, 2009.